

Els annals
de la família rivipullense
i les genealogies
de Pallars-Ribagorça

Edició a cura de
Stefano Maria Cingolani

2012

Monuments d'Història de la Corona d'Aragó, **III**

Directors de la col·lecció
Antoni Furió i Enric Guinot

Director de la sèrie
Monuments d'Història de la Corona d'Aragó
Stefano Maria Cingolani

© *Stefano Maria Cingolani, 2012*
© *D'aquesta edició: Universitat de València, 2012*
Disseny de la col·lecció: J.P.
Il·lustració de la coberta:
Liber Feudorum maior, ACA, Cancelleria, reg. 1
ISBN: 978-84-370-8975-1
Dipòsit legal: V-2337-2012
Impressió: Ulzama digital

*Per a Jaume Sobrequés
primer impulsor d'aquesta empresa*

ANNALS
DE LA FAMÍLIA RIVIPULLENSE

*I*ntroducció general als annals de la família rivipullense¹

Les sèries d'annals de la família rivipullense són les més antigues, entre els annals conservats, que es van redactar a Catalunya.² Abans, però, d'entrar en l'anàlisi més detallada de les diferents sèries, dels seus orígens i de les seves relacions, és el cas d'aclarir alguns aspectes relatius a l'origen dels annals a l'Europa medieval, i als diferents tipus que n'existien. Això permetrà també dilucidar alguns punts i particularitats de la tradició rivipullenca.

La crítica veu l'origen dels annals medievals com una expansió de les taules pasquals, taules que havien d'ajudar a fixar el dia de la Pasqua, i al marge de les quals s'anaven anotant esdeveniments importants. La tradició de les taules pasquals és d'origen anglo-saxó, i d'Anglaterra varen ser introduïdes pels missioners anglo-saxons al regne dels francs, on es varen difondre.³ Els annals introduïts al marge d'aquestes taules són definits com 'annals pasquals'.

En un segon moment, aquestes breus notacions annalístiques es varen independitzar de les taules per ser copiades, i continuades, de forma seguida. Aquest segon tipus és definit com 'annals menors'.

Un tercer tipus d'annals són els 'annals majors', típics de la tradició carolíngia. La diferència bàsica entre 'menors' i 'majors' és que els 'menors' no són altra cosa que notes esquemàtiques, record d'òbits i de fets importants, mentre que els 'majors' són narracions més àmplies que relaten tots els fets d'alguna importància ocorreguts durant l'any. A l'origen dels annals 'majors' s'ha de veure la composició, en tant que text oficial de la cort carolíngia, dels *Annales regni Francorum*.

¶ ¹ Vull agrair a Francisco Bautista la pacient lectura del text i els nombrosos consells que m'ha donat. Evidentment, la responsabilitat de quant escric és completament meva. ¶ ² Tant pel cas dels annals de Ripoll, com de tota altra sèrie d'annals,

adopto el terme més correcte, i normalment utilitzat en els estudis d'historiografia, d'annals en substitució del més antic i ambigu de cronicó, que pot engendrar confusions. ¶ ³ Pels llibres de còmput presents a Ripoll, vg. CORDOLIANI 1950.

Finalment, un quart tipus d'annals són els anomenats 'annals independents', que consisteixen en notacions aïllades, una única o un grup molt reduït d'elles, copiades a l'atzar en algun manuscrit.⁴ Pel que fa a aquests quatre tipus d'annals s'ha de dir que a la tradició catalana són absents els 'annals majors', mentre sí que hi ha tradició de 'annals independents'.⁵ Respecte a aquests s'ha de recordar, d'entrada, allò escrit per Coll i Bisson, quan es refereixen al ms. París, BNF lat. 4667, f. 7r, exemplar de la *Lex Visigothorum*, on, després d'una llista de reis gots que inclou també Àkhila i Ardo, hi ha una nota de la mateixa mà de la llista, contemporània als fets: «Era DCCCLXVI. Sic venit Marohane ad Ierunda, VI° idus hoctubres, anno XIII° inperante Ludowico». ⁶ Tanmateix, es poden afegir també altres testimonis.

Beer (1909-10: 302) reporta la descripció d'un perdut ms. de Ripoll (antic 112), present al catàleg fet per Baluze, diu que: «després de la nota general del sumari: *Liber Computi et tractatus Prisciani de nomine et verbo* presenta lo següent», i transcriu:

Ianuaris, augustus et december IIII nonis habent XVIIII post idus etc. Postea sic: *de sermone beati Severini episcopi etc.* Postea: Era millesima C^aXXX^aV^a civitas Iherosolima red-dita est christianis. Et modo est millesima CC^aXVII. Anno millesimo C^oX^oLVIII^o capta est Tortosa ab inclito Raimundo Barchinonensi comite et reg[n]i Aragonis principe. Feria V post natale, III kalendas ianuarii. Postea tractat de ciclo tabulis visu dignis.

Les dues entrades annalístiques no coincideixen amb les corresponents als *Annals de Ripoll I i II*, mentre, per la precisió cronològica, sobretot en la presa de Tortosa, troben certa coincidència amb l'annal de la presa de Barcelona que comentaré més endavant. De la descripció no s'entén exactament si són unes entrades aïllades; d'altra banda, al ms. París, BNF, Baluze 1, f. 3v són presents aquestes mateixes entrades (i, de fet, el text que acabo de donar ve d'aquí i no de Beer, vg. Martínez Díez 1969: 363-364) precedides per una llista de reis Francs que comença amb Pipí i acaba amb Lluís VII i és seguida per una nota relativa a l'establiment de l'Era, dades que permeten de ser raonablement segurs, doncs, del fet que es tracta d'annals independents.⁷

¶ ⁴ Vg. GANSHOF 1970: 667-684, i, també BAUTIER 1970: 800-809; i, amb àmplia bibliografia precedent, la síntesi de MCCORMICK 1974: 11-21.

¶ ⁵ Vg. COLL 1991: 14 i BISSON 1990: 285.

¶ ⁶ MUNDÓ 1956: 173 data el ms. al 827 i el diu provinent de Girona, he comprovat personalment i l'he corregit, vg. també BAUTISTA 2009a: 142. ¶ ⁷ En trobem també al ms. Reginense lat. 123, però és possible que siguin obra de monjos marsellesos, vg. més endavant la introducció als *Annals de Marsella*. Una notació present als *Libri Antiquitatum I*, f. 1r, cartulari del segle XIII

de la catedral de Barcelona, introduïda a precedir la còpia d'un diploma de Carles el Calb (11 VI 844) podria ser interpretada com un annal independent: «Hoc est exemplar precepti translatum in civitate Barchinona in anno primo quo obiit Odor ex, tempore domni Borrelli comitis, filii condam Wifredi eidem nominis nuncupati, post reversionem Barchinonensium» (DCB: doc. 1 i CC II: 2, Ap. V). Tanmateix, pel fet que es tracta de la còpia d'un trasllat, gairebé segurament la fórmula cronològica havia de formar part del document, per assenyalar el moment i la cau-

Més útil és aturar-se sobre els altres dos tipus d'annals, els 'annals pasquals' i els 'annals menors', tots dos testimoniats a Ripoll. I, per fer això, passaré a detallar les característiques i els problemes relatius a la família d'annals Rivipullense.

La família està formada per cinc diferents sèries, estrictament connectades entre elles, sèries que són les següents: els *Annals de Ripoll I* (ms. Ripoll estante 1°, cajón 2°, n. 19, perdut, ja coneguts amb el nom de *Chronicon alterum Rivipullense*), els *Annals de Ripoll II* (ms. Barcelona, Biblioteca Universitària 588, procedent de la biblioteca del convent de Sant Josep de Barcelona, fins ara inèdits, ja coneguts com *Chronicon Rivipullense* o *Rivipullense II*), els *Annals de Roda* (ms. Lleida, Arxiu Capitular, Roda 11, amb signatura RC0029, ja coneguts amb el nom de *Alterum chronicon Rotense*); els *Annals de Tòrtosa II* (ms. Tòrtosa, Arxiu Capitular 8, ja coneguts amb el nom de *Chronicon Dertusense II*), i, finalment, els *Annals de Marsella* (ms. Biblioteca Apostolica Vaticana, Reginense lat. 123, ja coneguts també com *Petita crònica de Marsella*).⁸ Es pot afegir a aquesta família una breu sèrie d'annals—coneguts, però que no havien estat assenyalats per la crítica com formant part de la família Rivipullense—afegits al final de la *Memoria renovata comitum et episcoporum Ripacurcensium* i que analitzaré a la segona part d'aquest volum.⁹

Sembla que hi podia haver altres sèries en manuscrits desapareguts. Segons el testimoni dels erudits que ho van poder veure, semblaria que al mateix manuscrit Ripoll 19 era present una sèrie copiada al marge d'unes taules pasquals; veurem més endavant en detall si es pot tractar dels mateixos *Annals de Ripoll I* o no. Encara una altra sèrie era copiada al manuscrit Ripoll estante 1°, cajón 1°, n. 13, també perdut, precedida per un llistat de papes que arribava fins a Urbà II el 1098,¹⁰ mentre el perdut Ripoll 27 possiblement contenia els *Annals de Barcelona de 1334*.¹¹

Hi ha també una altra notícia sobre la qual penso poder proporcionar alguna informació. Prósper de Bofarull (1835: 1, 93), citant uns versos dels *Distica*

sa del trasllat. No entraré en la problemàtica de la notació, de si es tracta de Borrell II (fet que encaixaria amb la tornada a la ciutat després de l'expedició d'al-Manşūr) o de Guifré II Borrell (en tal cas faria referència a la mort del Pilós). De fet aquest és la interpretació més seguida (vg. CDSG: 57-58), tot i les dificultats de fer encaixar tots els elements. Del meu punt de vista haurem de pensar que a l'expressió «Borrelli comitis, filii condam Wifredi eidem nominis nuncupati» *filii* bé és un error, bé s'ha d'entendre nebot; vg. també les argumentacions de VILASECA 2010: 220-224. ¶⁸ Pertz, per exemple, els havia publicats en dues parts diferents, nomenades, de manera equivocada, com *Annales Barcinonenses* i *Annales Sancti Victoris Massiliensis*, i així els trobem citats a nombrosos historiadors, vg. MGH, SS XXIII,

1-7. ¶⁹ De fet, i de manera independent, arriba a la mateixa conclusió BAUTISTA 2009: 161-162.

¶¹⁰ Vg. VALLS TABERNER 1931: 9: «[...] Catálogo de los Sumos Pontífices desde San Pedro hasta Urbano II en 1098 de cuyo siglo sin duda es este código aunque sigue de letra menos antigua el Catálogo hasta Clemente IV, con un Cronicón», era un manuscrit miscel·lani que contenia, entre altres coses un epistolari de sant Jeroni i obres de Rogerio da Lucca (vg. BEER 1909-10: 306-307, 338-344, i MARTÍNEZ DÍAZ 1969: 349-350).

¶¹¹ Sempre a VALLS TABERNER 1931: 22, hi ha la descripció del manuscrit estante 1°, cajón 4° n. 27: «Cuaderno en 4° y pergamino muy maltratado que contiene dos Calendarios y un Cronicón que no es el publicado por Marca» dels segles XIII- XIV (vg. MHCA, 5).

epitaphia de l'abat Oliba, diu que eren continguts «en el Necrológico ó cronicon antiguo de Ripoll del siglo 10», i dona com a signatura: estante 1º, cajon 1º, n. 1º. Nicolau (1915-20: 23) diu que el ms. que contenia els *Distica* era el Ripoll 57, i reporta els comentaris de Villanueva (1803-1852: 8, 36) que el data al «sec. XI inenunte» i una altra notícia de Bofarull (1835: 1, 42) que el data al «siglo 12» (però en aquest cas Bofarull dóna la signatura: estante 1º, cajón 2º, n. 1º que és la correcta, ja que 1, 1, 1 correspon a l'actual ACA, ms. 44), mentre Rivas el datava a «siglo X u XI» (vg. Martínez Díez 1969: 389). S'ha de dir, doncs, que la primera signatura proporcionada per Bofarull hauria de ser equivocada (tot i que al catàleg no apareix cap necrologi), i la correcta és: estante 1º, cajón 2º, n. 1º, antic 57 (vg. Valls 1931: 12-13): «[...] Epitafios de Condes, Condesas u otros personajes enterrados en Ripoll = Versos del Obispo Oliva = Elogios de varios Condes i del Abad Bernardo = Estatutos de este Abad para su monasterio = Epitafio del Conde Wifredo el velloso. Todos de distintas letras, aunque la más general es del siglo X, en pergamino y folio regular: antes tenia el num.º 57». Del catàleg de Baluze (vg. Martínez Díez 1969: 356-360) no resulta bona part d'aquest contingut, però sí que al ms. hi havia copiada la *Vita Karoli* d'Ehinard. Aquestes dades almenys permeten de fer clar respecte al ms. de què s'està parlant, així mateix no deixen entendre exactament què és aquest «Necrológico ó cronicon antiguo de Ripoll».

Una primera inspecció als papers de Villanueva conservats a la Real Academia de la Historia de Madrid, m'ha permès trobar els apunts presos per a Villanueva i utilitzats per a la lletra del *Viaje literario* on parla del present ms., i que donen més elements. Al ms. RAH Colección Villanueva 9-4562, entre moltes altres coses, es troben extractes del ms. Ripoll 11 i del Ripoll 57, efectivament al f. 154, al marge esquerre de la transcripció dels *Distica epitaphia* i del poema en honor dels abats de Ripoll, trobem l'obituari dels abats citats al poema:

XI kalendas februarii obiit Daguinus I^{us} abba istius coenobii.

Daniel abba II^{us}.

III kalendas maii obiit Ennego abba III^{us} istius coenobii.

XV kalendas maii obiit Arnulphus episcopus Gerundensis et abba IIII^{us} istius coenobii.

X kalendas augusti obiit Guidisclus abba V^{us} istius coenobii.

IIII nonas iulii obiit domnus abba Seniofredus VI^{us}.

III kalendas novembris obiit domnus Oliva episcopus Ausonensis et abba VII istius coenobii et Sancti Michaelis Coxanensis, sedit in episcopatu annis XXVIII et rexit coenobia annis XXXVIII.

D'aquesta manera em sembla que es pot aclarir la formulació quelcom ambigua de Bofarull (necrologi o cronicó) i excloure que es tractés d'una altra sèrie d'annals.

Els *Annals de Ripoll II* són, i de molt, la sèrie més completa de la família, també per les èpoques tractades per les altres sèries, i permeten també, tot i amb molts dubtes encara, de plantejar amb més exactitud l'evolució i la difusió de les diferents sèries d'annals de la família, així de poder aprofundir i matisar la notable

feina ja feta pels estudiosos que m'han precedit, sobretot per part de Miquel Coll i Alentorn amb una recent i estimulant intervenció de Francisco Bautista.¹²

Dels annals de tipus pasqual en tenim almenys tres testimonis, potser quatre. Al perdut manuscrit Ripoll 19, era copiat, pel que es podria deduir de la descripció de Bofarull, l'annal de la conquesta de Barcelona al marge d'una taula de còmput Pasqual. Aquesta no havia de ser una referència aïllada, ja que hi havia d'haver entrat almenys l'annal de 785, relatiu a la conquesta de Girona (vg. la introducció a *Annals de Ripoll I*). El ms. Ripoll 19 contenia els *Annals de Ripoll I*. Això que no sabem és si el ms. copiava dues sèries diferents d'annals o si no hem de pensar, més raonablement, que l'annal citat per Bofarull és un extracte de la sèrie transcrita per Villanueva. La pèrdua del manuscrit i la manca de detalls incontrovertibles per part de Bofarull i Villanueva, editor dels annals, no permet d'aclarir si ens trobem davant de dos textos, uns 'annals pasquals', que en un segon moment varen ser separats, i potser continuats, en forma de 'annals menors', o si té raó qui pensa que s'havia de tractar de la mateixa sèrie; és a dir, que *Ripoll I* va ser desglossat, per part de l'editor Villanueva, de les taules pasquals de les quals formava part.¹³ És molt possible, però no del tot cert, i en tornaré a parlar en la introducció a *Ripoll I*.

Els testimonis segurs d'annals pasquals són els *Annals de Ripoll II*, els *Annals de Roda* i els *Annals de Marsella*. En el cas de *Ripoll II* els annals són justament copiats al marge d'unes taules de còmput pasqual, ja preparades per a poder acollir els annals, que van des del 38 aC —és a dir, que comencen amb l'any 1 de l'Era, denotant una influència ibèrica i no pas francesa—, fins el 1329; als folis precedents, ff. 11r-12v, és copiat en forma continuada, un calendari pasqual pels anys 1300-1423 —però forma part d'una altre quèrn (vg. introducció a *Annals de Ripoll II*).¹⁴ Mentre els *Annals de Marsella* són copiats al marge d'unes taules que no preveien la presència de cap text, per això les entrades anualístiques estan disposades als marges (inferior i superior, intern i extern), o, sovint, al foli següent per falta d'espai al marge de l'any corresponent a l'entrada. Les altres sèries d'annals de la família, les que sortiren del monestir, són, diria, malgrat els dubtes de Bisson, tots 'annals menors'.

La més àmplia difusió europea dels 'annals menors', als segles X-XII, és perfectament contemporània a la creació i disseminació dels annals de la família rivipullense, així que ens haurem de preguntar, sense poder, de moment, contestar, si al començament de la historiografia a Catalunya, no s'ha de veure el fet que Ripoll era en contacte amb algun monestir francès, que ja tenia tradicions an-

¶¹² COLL I ALENTORN 1991: 24-31 (ja publicat com article amb el títol «La historiografia de Catalunya en el període primitiu») i BAUTISTA 2009a. ¶¹³ Vg. COLL 1991: 27 i BISSON 1990: 288; BEER 1909-1910: 260, sembla pensar el

contrari i cita Villanueva, qui diu no haver copiat les taules per ser «difíciles de entender y más de copiar». ¶¹⁴ A CINGOLANI 2007 és reproduït el f. 39r, mentre a la ed. de bibliòfil de 2006 els ff. 31v, 35v i 39r, pp. 22-24.

nalístiques, com podrien ser Fleury i, amb anterioritat, Saint-Germain-des-Pres, tots dos establiments on es redactaven 'annals menors'. En el cas que a l'extrem origen d'aquesta tradició, com veurem tot seguit, hi hem de col·locar el monestir de Cuixà, ens falten, malauradament, dades a aquest propòsit, ja que la xarxa de contactes d'aquest monestir, sobretot durant l'abadiat de Garí, no revela contactes amb centres que redactaren annals.¹⁵

Coll pensava que a l'origen de la família Rivipullense hi havia d'haver uns annals redactats a Cuixà cap a 985, a l'època de l'abat Garí, 965-996, (annals que defineix com a *Coixanenses*), i que aquests varen ser portats cap a 1032 a Ripoll durant l'abadiat d'Oliba, alhora abat dels dos monestirs. Coll, que raona només analitzant el testimoni de *Ripoll I*, argumenta a partir del fet que: primer, les entrades que afecten el monestir de Ripoll, fins a la data de 985, són introduïdes per una mà posterior; segon, que fins als anys 30-40 del segle XI hi ha molt poques notícies, mentre que, a partir d'aquest moment, són moltes més i d'unes característiques que lliguen bé amb els interessos i les relacions polítiques de l'abat Oliba; tercer, que, a la primera part, hi són recordades la dedicació de la capella de Sant Germà de Cuixà i l'edificació de la basílica de Sant Miquel,¹⁶ però no les primeres tres dedicacions de Ripoll, entrades en un segon moment; quart, que és recordat el començament del govern i l'òbit del comte Sunifred de Cerdanya, protector del monestir de Cuixà, record redactat, afegeixo jo, de manera semblant als reis Francs i diferent dels comtes de Barcelona, dels quals només s'assenyala l'òbit.¹⁷ Tot i que l'argumentació de Coll és hipotètica, i, com hem vist, presenta algun dubte, em sembla prou convincent, i hi estic d'acord, així com ja havia estat acceptada per Bisson 1990: 288.

Tot i estar d'acord, en general, amb la hipòtesi de Coll de derivació de la tradició annalística rivipullenca de Cuixà, em sembla, però, que, en primer lloc, no s'ha de veure tota la primera part dels *Annals de Ripoll I* com una senzilla transcripció dels pressuposats annals de Cuixà; i, en segon lloc, s'ha de replantejar el moment d'arribada a Ripoll d'aquesta sèrie d'annals, ja que hi ha alguns elements que, a la meua manera de veure, encaixen malament amb una datació cap a 1030. Segons les notes de Villanueva a *Ripoll I* els annals haurien estat copiats

¶¹⁵ Vg. ABADAL 1970: 2, 449-484; per alguns detalls de les relacions amb Fleury, vg. CINGOLANI en premsa *a*; els contactes de Cuixà amb Cluny a l'època de Garí no em sembla que permetin de veure-hi la influència de la gran abadia borgonyona, ja que, pel que sembla, a mitjà segle X encara no s'hi havia començat a redactar cap sèrie d'annals, a part el fet que, els que tenim conservats, són gairebé exclusivament dedicats a recordar esdeveniments interns a la vida de l'abadia. ¶¹⁶ Una objecció que es podria fer és

que la dedicació de Sant Germà és entrada al 954 en lloc del 953; i l'edificació de Sant Miquel és entrada al 966, quan l'església fou començada a construir el 956 i dedicada el 974; sembla quelcom sospitós que a uns annals de Cuixà, redactats al poc de temps d'aquests esdeveniments, s'equivoquin en les dates, tot i que es pot pensar en errors del copista. ¶¹⁷ En aquest cas també s'ha de notar una certa imprecisió cronològica respecte a l'inici del govern de Sunifred, vg. *Annals de Ripoll II*, any 950.

per un copista més antic fins el 984, any de mort de Miró II Bonfill, comte de Besalú i bisbe de Girona; a partir del 985, notícia de la presa de Barcelona, i amb la inclusió d'unes entrades precedents (els anys 888, 935, 970, 978 i 979) van ser copiats per una mà més recent.¹⁸ Malauradament Villanueva no aclareix si tota la segona part dels annals és transcrita per la mateixa mà o n'hi ha més d'una. Coll és partidari d'aquesta segona possibilitat, Bisson dubta, tot i no estar convençut que sigui tot d'un copista, mentre Zimmermann creu que tota la segona part es deu a un mateix autor/copista.¹⁹ És evident que, d'estar d'acord amb la hipòtesi de Coll, té algun sentit parlar de quan els annals de Cuixà van arribar a Ripoll, i intentar precisar aquest moment; mentre, en el cas oposat (és a dir, que tot està entrat pel mateix copista), potser no té gaire sentit, i es fa molt més difícil de determinar, ja que podríem pensar a qualsevol moment entre 984 i 1191. Jo, pel meu costat, i en raó dels dubtes expressats respecte a les teories de Zimmermann, em sento més inclinat a compartir l'opinió de Coll, dubtosament seguida per Bisson. En efecte, a partir d'aquest any, el 985, es pot notar com l'orientació dels annals canvia en direcció netament rivipullenca i deixa de ser notada la història de Cuixà; per exemple, no s'esmenten les morts de l'abat Garí i de Pietro Orseolo. D'altra banda, em sembla estrany que uns annals acabats de redactar al 984 arribin mig segle després —o encara més tard, en el cas de tenir raó Zimmermann. Per què? I per què, si encara eren a Cuixà no són continuats fins al moment de ser copiats pel seu trasllat a Ripoll? A més, la mà que començà a copiar a partir del 985 ja reporta entrades d'interès rivipullenc abans dels anys 30-40 del segle XI. També s'ha de dir que entrades amb perspectiva més 'hispanica', degudes als interessos i les relacions de l'abat Oliba, sí que comencen a *Ripoll I* al 1030, però a *Ripoll II* ja en trobem a partir de 1025, i a propòsit d'aquests annals es pot dir que les seves sessions de còpia no semblen coincidir del tot amb les de *Ripoll I*, tots fets que desaconsellen seguir una datació com la proposada per Coll.

És veritat, com recorda Coll, que el comte Sunifred II de Cerdanya era protector de Cuixà, però a la seva mort, el 965, aquest paper va ser assumit pels seus germans el comte Oliba Cabreta, pare de l'abat Oliba, i Miró II Bonfill.²⁰ Aquest últim fou enterrat a Ripoll i no em sembla pas casualitat que l'entrada relativa a la seva mort és l'última copiada per la mà més antiga i l'última que hau-

¶¹⁸ Com es mostra a les notes, a *Annals de Ripoll I* hi ha altres entrades d'aquesta primera secció que tampoc semblen remuntar a Cuixà.

¶¹⁹ ZIMMERMANN 1989: 84-87 (capítol ja publicat com article amb el títol «La presa de Barcelona per al-Manşūr i el naixement de la historiografia catalana»). La interpretació de Zimmermann és dirigida pel fet de veure la presa de la ciutat el 985 com un moment fonamental de la consciència històrica catalana, i el seu record com

a acte, diríem, fundacional de la mateixa; en conseqüència d'aquesta tesi veu tota la segona part dels annals com a obra unitària i ideològicament finalitzada. BISSON 1990: 288, expressava alguns dubtes a propòsit. Per a una discussió, i revisió, general de la idea vg. CINGOLANI 2005-2006; malgrat tot, RUIZ-DOMÈNEC 2005-06: 63 i 2006: 43-51, més enllà encara de Zimmermann, segueix la idea de la importància determinant de l'esdeveniment. ¶²⁰ Vg. ABADAL 1970: 1, 456-457.

ria de formar part dels annals de Cuixà. Em sembla, doncs, que la data d'arribada dels annals de Cuixà a Ripoll ha de ser poc després del 984, i segurament abans del 988 quan el comte Oliba es retira a Montecassino, i ha de ser conseqüència dels contactes entre els dos monestirs deguts al comú patronat del comte Oliba Cabreta, al temps de l'abat Sunifred (979-1008).²¹

S'ha de recordar, també, que aquest dels annals no seria l'únic cas, assenyalat per la crítica, de dependència de la memòria històrica rivipullenca d'algun text provinent de Cuixà, ja que, com encara raona Coll, també la llegenda de Guifré el Pelós s'originaria al mateix monestir.²² Tanmateix, pel que fa a les *Gesta Comitum*, discutiré en profunditat la hipòtesi de Coll, i proposaré de veure un altre origen per a la llegenda (a MHCA, 4).

Podria haver-hi una altra prova externa de l'existència dels annals de Cuixà, com ja havien assenyalat el mateix Coll 1991: 26 i Bisson 1990: 285. En un sacramentari conservat a Avinyó, Bibliothèque municipale 178, al f. 155v és present la següent entrada, igual a la corresponent de les sèries Rivipullenques:

Anno Dominice incarnationis DCCCI, Ludovicus, rex Francorum, abstulit Barchinonam Sarracenis. Anno DCCC.²³

El sacramentari, segons suggereix Leroquais, podria venir de l'abadia mateixa de Cuixà. Hi ha un punt que no és clar: de la descripció, sembla que aquest sigui un 'annal independent', tanmateix, el fet que segueixi amb «Anno DCCC» semblaria assenyalar que la sèrie annalística havia de continuar.²⁴ Això que no estic en condició de dir, a falta d'un examen directe del manuscrit, és si bé de debò continua, o bé hem de prendre la notació final com a resta d'un acte de còpia interromput, per la raó que sigui.

Miquel Coll i Alentorn (1991: 27-28), es deté, sobretot, a precisar les etapes de la difusió de les altres sèries de la família prop d'altres establiments eclesiàstics. La primera sèrie a sortir de Ripoll serien els *Annals de Roda*, i Coll en lliga l'arribada a Roda a la presència del bisbe Salomó (1068-1074) que, abans i després de ser bisbe, era monjo a Ripoll; el crític en fixa la data d'arribada cap al 1095; sobre aquest punt m'entretindré amb més detalls a la introducció a la sèrie.²⁵ Ja es pot dir que, a Roda, l'interès per la història del comtat de Barcelona no va desa-

¶ ²¹ S'ha volgut veure en la decisió del comte Oliba Cabreta de fer-se monjo la influència de sant Romuald mentre aquest es trobava a Cuixà, vg. ABADAL 1970: 2, 163. ¶ ²² Vg. COLL I ALENTORN 1993: 57-59 (ja publicat com a llibre amb el títol *Guifré el Pelós en la historiografia i la llegenda*, IEC, Barcelona 1990). ¶ ²³ LEROQUAIS 1924: I, 256. ¶ ²⁴ A *Ripoll I* l'entrada següent és la de la mort de Carlemany; a *Ripoll II* segueixen les morts de Sergi II,

Lleó IV i Carlemany. ¶ ²⁵ Ja hi havia hagut intercanvis de textos entre la *Marca Hispanica* i Roda, ja que el llistat de reis francs copiat al manuscrit que conté les genealogies dels reis navarresos, dit manuscrit de Roda o de Meyà (Real Academia de la Historia 78, f. 194r-v), prové de la *Marca* i va arribar a Roda abans de 986, i, amb bones possibilitats justament des de Ripoll, considerades certes coincidències textuais; vg. LACARRA 1945: 253-254.

parèixer, un cop arribada la sèrie, ja que aquests annals, que acaben amb el 1205, segueixen donant-ne les principals notícies.

La segona sèrie a sortir serien els *Annals de Tortosa II*, que, sempre segons Coll, haurien arribat a Tortosa cap a 1176, havent passat abans pel monestir de Sant Joan de les Abadesses, atès que Ponç de Monells fou abat d'aquest monestir, abans de ser elegit bisbe de Tortosa. La tercera sèrie a sortir serien els *Annals de Marsella*, començats a Ripoll —l'última notació de la primera mà és de 1168— i continuats a Sant Víctor de Marsella, un cop els marsellesos van abandonar el monestir de Ripoll al 1169 i es van endur el manuscrit

Tanmateix, a banda d'aquests moviments, des del monestir de Ripoll cap a l'exterior, hauríem d'apreciar els moviments de notícies cap al monestir. De fet, sembla que, a mesura que el monestir de Ripoll va tenir relacions amb altres abadies i bisbats, li van arribar notícies, o es va ampliar la possibilitat d'obtenir-ne, i s'eixampla l'horitzó d'interès historiogràfic dels monjos annalistes. És així un moviment en les dues direccions, i no només de difusió dels annals cap a fora, com fins ara s'havia estudiat.²⁶

Per exemple, l'expansió a Roda, representada per la sèrie dels *Annals de Roda*, allí portada potser per obra del bisbe Salomó, del qual es recorda la mort (vg. Coll 1991: 27), és precedida d'una arribada de notícies navarro-aragoneses-ribagorçanes —la primera és la de 1025—, que a *Ripoll II* són conservades amb més riquesa que a les altres sèries. L'ocupació, a partir del 1018, de part de la Ribagorça per part del rei Sanç Garcès III el Major de Navarra, amb la consegüent definitiva separació del bisbat de Roda del d'Urgell, tornà a posar en estricta contacte els regnes i comtats del Pirineu occidental amb els orientals.²⁷ Tampoc hem d'oblidar que l'abat Oliba tenia contacte directe amb Sanç de Navarra, al qual escriu una carta ja l'11 de maig de 1023.²⁸ De la mateixa manera, l'anada d'un exemplar cap a Marsella, a finals del segle XII, podria correspondre a l'arribada de notícies des de França.

La importància pel monestir de Ripoll de les relacions amb Castella, Navarra i Aragó, més enllà del simple record d'una efemèride històrica, és provada també per la presència al necrologi del monestir dels òbits d'alguns reis presents també als annals. Es tracta de «Raimirus rex» (*VII idus maii*, 9 de maig), «Sancius rex» (*pridie nonas iunii*, 12 de juny), «Alifonsus rex» (*kalendas iulii*, 1 de juliol), «Ildefonsus rex» (*VII idus septembris*, 7 de setembre), «Petrus Sancius rex Aragonum» (*IV kalendas octubri*, 28 de setembre), «Fredalandus rex» (*VII kalendas ianuarii*, 26 de desembre) (vg. Junyent 1962, MHCA, 4, introducció al Text V, amb els comentaris a Cingolani en premsa).

¶²⁶ D'alguna manera és una idea semblant a aquella que segueix BAUTISTA (a 2009a: 165) redacta un *stemma* en què s'aprecien influències damunt almenys una sèrie de Ripoll. Tanmateix no estic del tot d'acord amb les seves

conclusions ni amb la metodologia adoptada. ¶²⁷ vg. ABADAL 1970: 2, 88-107 i la segona part d'aquest volum. ¶²⁸ JUNYENT 1992: 327-331, la segona és de 1024-25, p. 333; vg. també CINGOLANI 2008b.

Això que s'ha de perfilar millor, i que de moment apunto com una proposta, és la consecució de les diferents sèries i llurs formacions. S'ha de tenir en compte que cap sèrie sembla ésser còpia de l'altra, i que *Ripoll I*, malgrat sigui per unes parts el testimoni més antic, a causa d'uns quants errors de còpia, no sembla que pot ser considerat l'original comú, fet que confirma que a Ripoll s'havien de redactar més d'una sèrie d'annals, tot i ser del mateix tipus i contenir, a grans trets, la mateixa informació. La crítica ha avisat de la dificultat d'establir exactament les relacions entre diferents sèries d'una mateixa família, a causa de la llibertat que sent cada redactor de copiar exactament o de variar el model que copia. Una hipòtesi que es pot fer és pensar que existís algun manuscrit on s'anessin anotant les diferents efemèrides, manuscrit dinàmic on s'afegien i es modificaven amb noves dades les entrades, i que aquest fos una de les bases de les diferents sèries. En un segon moment cada annalista, bé un intern al monestir, bé el responsable d'enviar una sèrie fora del mateix, tenia tota la llibertat de seleccionar entre les entrades que més li interessaven, variar-ne la formulació i afegir nous materials. El fet que a Ripoll es redactessin diferents sèries d'annals, tanmateix, és un fet que no ha de meravellar, podia ser un fet absolutament normal, ja que podia dependre dels diferents llocs de conservació dels manuscrits.

Com acabo de recordar, la crítica historiogràfica desaconsella de veure filiacions directes entre diferents sèries emparentades (vg. Ganshof 1970: 672, i McCormick 1974: 27-28),²⁹ per pensar que cada sèrie va extreure informació de les mateixes fonts, o de fonts semblants, com llistes de reis i papes, necrologis i obituaris.³⁰ S'ha de dir, sempre amb la crítica, que la identitat textual d'un annal entre dues sèries, o més, no en garanteix la dependència; igualment, la diferència textual no necessàriament vol dir independència, considerada la llibertat dels copistes d'allargar o escurçar el text que anaven copiant. Així que, per poder extreure algunes, tot i que hipotètiques, conclusions, s'ha de raonar per grups més extensos d'annals i per les possibles diferències temporals, marcades per diferents copistes, a l'hora d'entrar els annals.

¶ ²⁹ És la manca d'aplicació d'aquest criteri que limita algunes de les afirmacions de BAUTISTA (2009a) en tant que més adients a l'anàlisi de textos, però no d'annals. ¶ ³⁰ Entre aquestes fonts es poden recordar uns altres manuscrits, com ara un perdut *Necrologium monachorum et benefactorum monasterii Rivipulli* del segle X (vg. BEER 1909-10: 245); a més són presents els manuscrits: estante 2º cajon 2º n. 14: «Las dos primeras hojas son preciosísimas por el catálogo que contienen de lo Abades de Ripoll, Condes de Barcelona, Reyes de Aragón y Arzobispos de Tarragona; escrito en 1410» (VALLS TABERNER 1931: 26), actual ACA, Ripoll 111; i estante 2º cajon 3º n. 23: «Constitu-

ciones de la Iglesia de Tarragona siendo arzobispo Dn. Juan de Aragón en 1334 a 1336. En papel de algodón de a 4º. Siglo 14. Al fin hay un cronicón de los Abades de Ripoll y de los Condes de Barcelona desde Dn. Wifredo el Velloso hasta Dn. Alfonso V, y al principio un Catálogo de los Arzobispos de Tarragona desde fines del siglo 12 al 14» (VALLS TABERNER 1931: 33-34) actual ACA, Ripoll 133, i al 25 hi ha una «Cronologia de los Reyes de Francia (...) siglo 11 al 12» (VALLS TABERNER 1931: 34) actual ACA, Ripoll 193, publico i estudio els textos a l'Apèndix I i II. Tot i ser més tardans, tanmateix poden ser recopilacions de materials anteriors.

En el cas dels annals de la família Rivipullense el problema afecta bàsicament les relacions entre *Ripoll I* i *Ripoll II*, i, en manera més relativa, les de les altres sèries exportades. D'aquest punt de vista, sembla haver-hi una primera fase d'elaboració comuna que coincideix amb la sortida dels *Annals de Roda* de ca. 1095. En efecte, totes les sèries, menys els *Annals de Tortosa II* que comencen al 1097, són prou semblants, malgrat les particularitats de cadascuna i les mínimes diferències textuais, com per mostrar un fons comú. A la mateixa direcció apunten també els *Annals de Marsella*, tot i tenir algunes entrades pròpies. A partir d'aquest moment, en la part d'annals comuna a *Ripoll I*, *Annals de Tortosa II* i a *Ripoll II* es poden notar diferències en la redacció de les entrades —per exemple, s'ha de destacar la diversa procedència dels blocs d'annals de les conquestes de Ramon Berenguer IV—, fet que fa suposar una absoluta independència, en quant a les fonts, de llurs redactors. És a dir, que si, fins a la meitat del segle XII, tot i la presència simultània de més d'una sèrie d'annals a Ripoll, aquestes semblen procedir d'una font comuna, a partir d'aquest moment el redactor de *Ripoll I*, i el que confeccionarà els *Annals de Tortosa II*, semblen tenir fonts diferents de les del redactor de *Ripoll II*, fet que confirmaria també, al meu entendre, la proximitat d'aquests últims amb la *Crònica d'Alaó renovada*. Això que és impossible determinar, almenys de moment i mes enllà del que ja he dit, són les característiques d'aquesta font comuna.

A més d'això, es poden notar profundes diferències de concepció d'una sèrie a l'altra per la presència o absència dels llistats de papes, emperadors i sants, els primers presents de manera extensa a *Ripoll II*, els altres a *Ripoll I*. D'aquestes diferències en els materials utilitzats «pour gonfler les annals» (McCormick 1974: 35) i de les diferències ideològiques i de perspectiva historiogràfica que en deriven, en parlaré en la introducció de cada sèrie.

Michael McCormick (1974: 25–26), apunta que un possible autor dels annals era el *cantor*, el qual, en tant que responsable del cant de l'ofici diví, també s'havia d'ocupar d'observar el calendari litúrgic, fet que el podia portar a haver de cuidar-se del còmput pasqual i, en conseqüència, de la redacció dels annals. En aquest cas, el manuscrit per ell redactat era conservat a l'església, juntament amb els manuscrits litúrgics, mentre una altra sèrie havia de ser conservada a la biblioteca del monestir. A aquest propòsit s'ha de notar que *Ripoll I* dedica ampli espai a recordar la passió i l'òbit de molts sants, de molts dels quals es conservaven relíquies a Ripoll, i podríem pensar que aquest manuscrit fos l'exemplar redactat pel *cantor* i conservat a l'església. Al contrari, *Ripoll II* que revela un interès més marcadament polític, seria el de la biblioteca.

Sempre segons McCormick, a vegades el *cantor* també ocupava el càrrec de *magister scholarum*, i s'havia d'ocupar, també, de la redacció dels rotllos mortuoris. Es poden citar, sense que això impliqui cap proposta d'atribució, el *Petrus magister scholarum* que al 1051 firma la resposta de Ripoll a l'encíclica mortuòria per Guifré de Cerdanya (Junyent 1992: 403), el qual podria ser, també, l'anònim autor

de l'encíclica per la mort de l'abat Oliba del novembre de 1046 (Junyent 1992: text A 24).³¹ Es podria també pensar, per a la redacció de parts dels annals en les seves primeres fases, en el *Durandus, presbiter atque monachus*, que el 30 de juliol de 979 redacta l'inventari del tresor del culte del monestir (Junyent 1992: 7) o en el *Bernardus, sacriscrinii vel custodis Sancte Marie*, que redacta l'inventari del 4 de juliol de 1008 (Junyent 1992: 43). Tanmateix, es podria creure que tingués quelcom a veure, sobretot amb *Ripoll I*, el *Paulus sacrista monachus*, encarregat de les relíquies del monestir, del qual *Ripoll II* consigna l'òbit el 1066, fet absolutament excepcional (ja que a la sèrie només es recorden la mort de bisbes i abats), i que n'hauria de destacar el paper important dins del monestir, potser justament en relació amb la redacció dels annals. La falta de dades per èpoques posteriors, sobretot per al segle XII, impedeix proposar més noms de possibles redactors.

¶³¹ Sobre l'encíclica vg. CINGOLANI en premsa.

Í *ndex*

ANNALS DE LA FAMÍLIA RIVIPULLENSE

<i>Introducció general</i>	11
I. Annals de Ripoll I, anys 27-1191	23
II. Annals de Ripoll II, anys 38 aC-1302	49
III. Annals de Roda, anys 1-1205	107
IV. Annals de Tortosa II, anys 1097-1210	127
V. Annals de Marsella, anys 539-1542	139

Apèndix

I. Llista dels abats de Ripoll	161
II. Llista dels comtes de Barcelona i reis d'Aragó	169

GENEALOGIES DEL PALLARS-RIBAGORÇA

<i>Introducció general</i>	177
I. Genealogia dels comtes de Ribagorça	179
II. Obituri de Roda	185
III. Memoria comitum et episcoporum ripacurcensium I	193
IV. Memoria comitum et episcoporum ripacurcensium II	205
V. Memoria renovata comitum et episcoporum ripacurcensium	215

BIBLIOGRAFIA	229
--------------	-----

*f*onts històriques valencianes
54.

Generalitat de Catalunya
Departament de Cultura

VNIVERSITAT VALÈNCIA